

Oἰκέται (huisbediendes) in die eerste-eeuse Grieks-Romeinse samelewing

'n Sosio-historiese konstruksie vir die interpretasie van 1 Petrus 2:18

Gerrie J. van Wyk
Die Gereformeerde Kerk Rustenburg
RUSTENBURG

Fika J. van Rensburg
Dept. Ou en Nuwe Testament
PU vir CHO
POTCHEFSTROOM

Abstract

Oἰκέται (household servants) in the first century Graeco-Roman society. A socio-historical construction for the interpretation of 1 Peter 2:18

This article attempts to do the foundational work for a construct of the probable socio-historic context of household servants mentioned in 1 Peter 2:18. The article provides a general perspective of the different social classes, especially the lower classes in the Graeco-Roman society during the first century A.D. It is proposed that not all slaves were part of the lowest level of the social structure and that not all Roman citizens were equal or functioned as part of the top level of the social pyramid. Many slaves were indeed household servants. Some ex-slaves (freedmen and freedwomen), however, were also classified according to this category. It is possible and probable that some (poor) citizens and (poor) foreigners were household servants.

1. Inleiding

In die nuwe staatkundige bestel in die Republiek van Suid-Afrika ontvang die posisie en opheffing van agtergeblewe en minderbevoorde gemeenskappe asook van werkers pertinente aandag (South Africa RDP White Paper, 1994:6, 9, 10, 24, 25, 34, 51). Persone teen wie vroeër gediskrimineer kon word, geniet nou wetlike beskerming. Persone soos plaasarbeiders en huisbediendes word toenemend in vakbonde georganiseer om vir hulle 'n beter bedeling te bedien. Eweneens geniet arbeidsverhoudings en die posisie van werknekmers wêreldwyd aandag. Regstellende aksie word op alle terreine oorweeg en toegepas. Die vraag ontstaan ook wat die Christelik-verantwoorde optrede van huishulpe, minderbevoordeges, minderheidsgroepe en werknekmers behoort te wees wanneer daar teen hulle gediskrimineer word en hulle in hulle werksituasie of andersins veronreg word. Hierdie artikel doen die grondwerk om in 'n opvolgartikel 1 Petrus 2:18 in sy tekstuele en sosio-historiese konteks te ontgin vir die roeping

van die Christen in die genoemde omstandighede van die hedendaagse Suid-Afrika.

1.1 Probleemstelling

Die meeste geraadpleegde bronne interpreteer *οικέται* en *δοῦλοι* as sinonieme vir dieselfde sosiale kategorie.¹ Vertalings van die Nuwe Testament gee *οικέται* in 1 Petrus 2:18 weer met “slawe”, “huisknechten”, “diensknegte”, “bediendes” en veral “huisbediendes”.²

In enkele geraadpleegde bronne (Abbott-Smith, 1921:311; Louw & Nida, 1989:521; Stibbs & Walls, 1973:114; Calvyn, 1979:55) word wel tussen die twee woorde onderskei. *Οικέται* word in dié bronne vertaal en verklaar as “huisbediendes” – in onderskeiding van *δοῦλοι* wat met “slawe” vertaal en/of verklaar word. Die sentrale teoretiese argument van hierdie artikel sluit hierby aan: die woord *οικέται* dui nie slegs op een sosiale kategorie, naamlik slawe nie, maar op *huisbediendes* wat verskeie sosiale kategorieë kon verteenwoordig.

Die probleem wat ondersoek word, is of alle *οικέται* (huisbediendes) noodwendig *δοῦλοι* (slawe) was. In hierdie artikel word gepoog om vas te stel watter sosiale kategorieë in die tipiese eerste-eeuse samelewings deur *οικέται* aangedui word. Daar word dus gepoog om ’n konstruksie te maak van hierdie faset van die sosio-historiese konteks van 1 Petrus.

1.2 Metode

Die sosio-historiese metode³ soos toegepas deur Malherbe (1983), Stambaugh en Balch (1986) en getypeer deur Garrett (1992:89-99), word gebruik, maar dan

1 Bauer *et al.*, 1952:559; Bietenhard, 1976:508; Liddell en Scott, 1968:1202; Michel, 1978:609; Rengstorff, 1978:48; Trench, 1976:33. Vgl. ook Balch, 1981:96; Elliott, 1990:201; Marshall, 1991:86; Martin, 1992:205, 207; Stambaugh en Balch, 1986:139; Van Houwelingen, 1991:97; Verner, 1983:140.

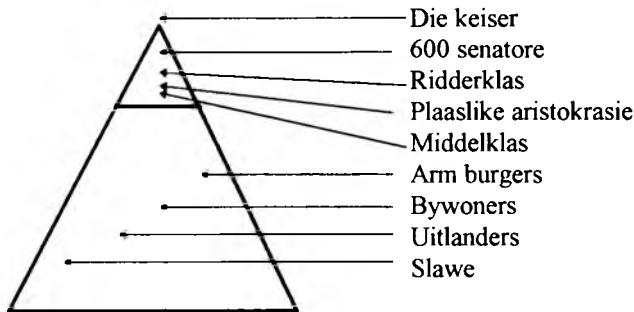
2 Enkele voorbeelde: – kyk Het Nieuwe Testament in zes Nederlandse Vertalingen. 1. *Statenvertaling*, 1637 (Het Nieuwe Testament, 1950:938): “huisknechten”; 2. *Leidse Vertaling*, 1912 (Het Nieuwe Testament, 1950:938): “diensknegte”; 3. *Brouwer Vertaling*, 1925 (Het Nieuwe Testament, 1950:939) en *Canisius Vertaling* (1948) (Het Nieuwe Testament, 1950:939): “slaven”; 4. *Nieuwe Vertaling* (1948) (Het Nieuwe Testament, 1950:939): “dienstbaren”; 5. *Nieuwe Vertaling* (1951:241): “huisslaven”; 6. *Die Bibel* (1899:245): “Knechte”; 7. *Die Bybel*, 1933/1953 (1957:261): “diensknegte”; 8. *Die Bybel*, 1983 (1984:309): “bediendes”; 9. *The Holy Bible* (Revised Standard Version, 1962:1474) sowel as die *Good News Bible* (1980:291): “servants”; 10. *The Christian Counselor’s New Testament in Everyday English* (1977:625): “household servants”; 11. *The Holy Bible* (New International Version, 1984:1109): “slaves”.

3 Die sosio-historiese metode word onderskei van die sosio-wetenskaplike metode soos toegepas deur onder ander Elliott (1990) en Botha (1991:255-272). Hierdie studie is dus sosiaal gerig, en

vanuit 'n bepaalde teologiese perspektief naamlik die Gereformeerde Skrifbeskouing⁴ (Jordaan, 1991:14; Van Rensburg, 1992:13), en vanuit 'n bepaalde teksbeskouing⁵ (Van Rensburg, 1992:14).

2. Die plek van *oikētātē* in die sosiale piramide

Die sosiale piramide in die Grieks-Romeinse samelewing kan soos volg voorgestel word:⁶

Die Grieks-Romeinse samelewing was baie klasbewus. Drie faktore het die klassestruktuur bepaal, naamlik welvaart, vryheid en Romeinse burgerskap (Shelton, 1988:6). In hierdie samelewing kon onderskei word tussen die invloedrykes en die invloedloses, die vooraanstaandes en die onaansienlikes, die regeerders en die ondergeskiktes, die besitters en die besitloses, die hoër en die laer klasse. Die hoër klasse het 'n klein minderheid van die bevolking uitgemaak,

nie sosiologies nie. Waar van toepassing, word wel van die navorsingsresultate van die sosiwetenskaplike metode gebruik gemaak.

- 4 Die teologiese perspektief van waaruit hierdie artikel geskryf is, is die volgende: I Petrus maak deel uit van die kanon van die Nuwe Testament en is daarom gesagvol vir die gelowige. In onderskeiding van Elliott (1990:21) word die mening gehuldig dat die boeke van die Nuwe Testament veel meer is as net dic produk van of 'n bydrae tot 'n wordende sosiale wêreld. Hierdie boeke is net soos die Ou-Testamentiese boeke organies deur God geïspireer.
- 5 As uitgangspunt word geneem dat die teks self betkenis het en dat dit die verantwoordelikheid van die interpreterer is om deur middel van geldige wetenskaplike metodes en met die uitspel van sy of haar voorveronderstellings, daarna te streef om die boodskap van die teks al akurrater te formuleer (Van Rensburg, 1992:14).
- 6 Stambaugh en Balch (1986:110) en Meeks (1986:33) gee 'n goeie bespreking van die aard en opset van die sosiale piramide.

terwyl die meerderheid van die bevolking uit die laer klasse gekom het (Stambaugh & Balch, 1986:110; Meeks, 1986:33).

Bo-aan die sosiale piramide was die keiser. Onder hom was die senaat met 'n beperkte getal van ongeveer 600 senatore. Volgende in rangorde was die ridderklas, gevvolg deur die plaaslike aristokrasie en 'n groot middelklas. Die laer klasse het bestaan uit die gewone burgers waaronder vrygestelde slawe, daarna die uitlanders en bywoners en heel onder aan die sosiale piramide was die slawe. Huisbediendes het waarskynlik grotendeels uit die onderste lae van die sosiale piramide gekom.⁷

Uit die voorafgaande blyk dit dat die Grieks-Romeinse samelewing 'n verdeelde gemeenskap was. Klasse en stande was tot 'n groot mate afgegrens. Mense het hulself en ander mense op grond van posisie en status in die sosiale piramide geïdentifiseer. Hierdie identifikasie het grootliks hul verwagtings van hulself en van ander mense beïnvloed.⁸ 'n Persoon se woonplek (of dit in Rome of in 'n provinsie was, in 'n stad of op die platteland) (Meeks, 1986:33) en werkgewer het 'n invloed op sy sosiale status gehad (Bartchy, 1992:70).

Vir die gemiddelde persoon was daar baie min sosiale beweeglikheid (standverandering) in die sosiale piramide (Meeks, 1983:20).⁹ Sodanige verandering is grootliks bepaal deur die goedgesindheid van iemand hoër op in die sosiale struktuur. Slawe kon byvoorbeeld vrystelling en burgerskap verkry (Meeks, 1986:34). Persone kon egter ook deur die toedoen van iemand hoër op (byvoorbeeld in geval van finansiële probleme) afskuif tot 'n laer status in die piramide.

Ten einde die plek, status en sosiale beweeglikheid van *oikέται* in die sosiale piramide van die Grieks-Romeinse samelewing van die eerste eeu n.C. noukeurig

7 Dit verklaar waarskynlik waarom die werk van 'n huisbediende (*οἰκέτης*) in Lukas 16:13 getypeer word as *δούλεύειν* – "om te dien, gewoonlik op 'n nederige wyse en as uitvoering van die opdragte van ander" (Louw & Nida, 1989:461), of "om iemand se slaaf te wees" (Louw & Nida, 1989:741).

8 Op die grafskrifte van die hoër klasse is mense se familie, ampte en weldade vermeld. Die onderskeid tussen die klasse is aangedui met die voorletter "s" vir *servus* of *serva* (slaaf of slavin) of "l" vir *libertus* of *liberta* (vryman of vryvrou). Vergelyk Meeks (1986:21).

9 Die meeste mense wat in die stede van die Romeinse ryk gewoon het, was deurentyd bewus van 'n rangorde waarin sekere persone bo hulle en ander onder hulle in die sosiale piramide was. Die afstand van bo tot onder en van onder tot bo was onberekenbaar groot. Meeks (1986:34) is van mening dat daar weinig indien enige kans was dat die hiëragogiese struktuur ooit sou verander. Die meeste mense kon verwag om op dieselfde sosiale vlak as hul ouers te bly. Tog wil dit voorkom asof Meeks hier veralgemeen en buite rekening laat dat daar wel sosiale beweeglikheid was en dat byna alle slawe vrystelling verwag en uitcindelik ontvang het (vgl. punt 4.3.1).

te bepaal, word die huishouding eers getipeer, en daarna die verskillende laer klasse.

3. Die plek van oikētētē in die huishouding

Die huishouding is voor en in die tyd van die Nuwe Testament as basiese politieke bousteen beskou. Aristoteles (1950:2-66) het byvoorbeeld die hele Boek 1 van sy Πολιτικών gebruik om te beredeneer dat die staat grootliks geskoei is op huishoudingsbeginsels en om die verskille en ooreenkoms tussen die twee aan te toon. Insgelyks het Dionysios van Halikarnassus (1948:376-392) heelwat oor hierdie aspek geskryf in sy Ρωμαϊκης ἀρχαιολογιας, Boek 2:24-27. Die huishouding het dikwels meer persone as die ouers en kinders ingesluit. Slawe, vrymense, gehuurde werkers, huurders en vennote in die handel en ambag kon ook deel van die huishouding wees (Meeks, 1986:75-76). Huishoudings was die kleiner eenhede wat saam 'n stad/staat gevorm het. Die wette van die land moes die onderlinge verhoudings tussen hierdie kleiner eenhede reël (Stambaugh & Balch, 1986:123; Elliott, 1990:173-174). Die huishouding het as 'n model gedien waarvolgens politieke, sosiale en godsdienstige organisasies hulself ingerig het (Elliott, 1990:170-182; Van Rensburg, 1992:62).

Samehorigheid in die huishouding was hoofsaaklik gebaseer op ekonomiese, sosiale en religieuse faktore. Die lede van die huishouding se lojaliteit teenoor die huishouding was groot; dit was so groot dat dikwels voorkeur gegee is aan die belang van die huishouding bo dié van die stad/staat (Malherbe, 1983:69).

Politieke filosowe soos die Aristoteliane en die Neo-Pythagorians het dikwels die gesags- en onderdanighedsverhoudings tussen mans en vrouens, pa's en kinders, en eienaars en slawe bespreek (Stambaugh & Balch, 1986:123).

3.1 Die pater familias en eienaar

Die sentrale en dominante figuur in die huishouding was die *pater familias*. Hy het volkomme wetlike beheer oor die hele huishouding, insluitende die kinders en die slawe gehad. Volgens die Romeinse reg het hierdie seggenskap die mag oor lewe en dood ingesluit (Bartchy, 1992:68; Berger, 1953e:704). 'n Slaaf het weinig beskerming teen sy eienaar se wredeheid gehad.

3.2 Gedragskodes vir die verhouding eienaar-slaaf/huiswerker

In die huishouding is die rolle, verhoudings en verantwoordelikhede van die verskillende lede (mans, vrouens, ouers, kinders, eienaars, slawe, getroudes, ongetroudes, weduwees, oues, jonges, die hoofde van die huishouding en hulle ondergeskiktes) deur gedragskodes, die *huistafels* gereël (Elliott, 1990:189, 252; Balch, 1981:23-31, 33-59).

Van 'n slaaf is verwag om onderdanig te wees en in te val by die godsdienstige praktyke van die huishouding waarvan hy deel was (Balch, 1981:74; Verner, 1983:3). Eienaars het dus aanstoot geneem as hulle slawe van godsdienst verander het deur byvoorbeeld oor te gaan na die Joodse of Christelike geloof. In sulke gevalle wou die slawe nie meer aan hulle eienaars se godsdienstige ceremonies deelneem nie (Stambaugh & Balch, 1986:124).

3.3 Beskermheer en beskermde

Die verhouding tussen beskermheer en beskermde (die sg. kliëntiele sisteem) het 'n baie belangrike rol in die Grieks-Romeinse samelewing gespeel (Shelton, 1988:13-15; Stambaugh & Balch, 1986:114; MacMullen, 1974:8; Berger, 1953b:391; 1953c: 622-623). Volgens Ferguson (1990:45) het hierdie verhouding op alle vlakke gegeld. Die verhouding tussen gewese eienaars en gewese slawe, tussen ryk en arm, generaals en oorwonne volke, aristokrate en kollegia (klubs) het beras op hierdie verhouding van beskermheer en beskermde. Hierdie verhouding word in meer diepte onder punt 4.3.3-4.3.5 getipeer.

4. Oikētai in die laer klasse

Slawe, uitlanders, vrygestelde slawe en arm burgers het die vier laagste sosiale klasse uitgemaak (vgl. punt 2 hierbo). Tussen dié klasse was daar nie 'n rigiede rangorde en onderskeid nie. So was dit in die werkplek nie altyd maklik om te onderskei tussen vrymense (burgers), vrygestelde slawe, uitlanders en slawe nie (Shelton, 1988:131). Hulle het saam gewerk en dikwels dieselfde werk verrig.¹⁰

'n Werknemer se sosiale posisie is grotendeels bepaal deur die persoonlikheid, bui (Bartchy, 1992:66, 68-69, 72; Ferguson, 1990:46) en sosiale status van sy eienaar (Bartchy, 1992:70). 'n Persoon met 'n lae sosiale status (byvoorbeeld 'n slaaf) kon dus op grond van die status van sy eienaar groter aansien, meer verant-

10 'n Saak wat dikwels in besprekings agterweé bly, is die posisie van vroue, spesifiek vroulike slawe en/of huisbediendes. Die meeste literêre bronne wat dateer uit die tyd van die Romeinse beskawing is deur mans uit die boonste sosiale klas geskryf (Shelton, 1988:306). Dit verklaar waarskynlik waarom meer inligting oor mans as oor vroue uit die hoër sosiale klasse, as oor vroue uit die laer sosiale beskikbaar is. Tog was daar baie werkende vroue en moeders wat slawe, vrygestelde slawe en vryvroue van die laer klasse was.

Die posisie van vroue in die Grieks-Romeinse samelewing het dikwels verskil van dié van mans. In die gedragskodes wat vir die huisgesin gegeld het, het die vrou 'n ondergeskikte rol en plek ontvang (Balch, 1981:23-31, 33-59, 61; Stambaugh & Balch, 1986:123, Verner, 1983:31-33, 35-39). Sy was saam met die kinders, die slawe en huisbediendes ondergeskik aan die gesag van haar pa of man. Die posisie en status van vroulike slawe en/of vroulike huisbediendes was in die lig van die algemene posisie van die vrou en haar ondergeskikte rol dikwels slechter as dié van die manlikes.

woordelikheid en baie meer vryheid en selfstandigheid geniet het as iemand van 'n hoër status of klas as hysself.

4.1 Slawe

4.1.1 Omvang van slawerny

Slawerny was 'n basiese element in die antieke samelewing en het op 'n uitgebreide skaal in sowel die Hellenistiese as die Romeinse tydperk voorgekom (Ferguson, 1990:46; Lyall, 1984:27). Die meeste werk (ook in die huishouding) is deur slawe verrig, maar dieselfde werk is dikwels ook deur vrymense verrig (Bartchy, 1992:66). Die Grieks-Romeinse samelewing het gebruik gemaak van slawe as basiese arbeidsmag en as noodsaklike onderdeel van die ryk se ekonomie. Slawe was 'n normale deel van die daaglikse lewe van die meeste huishoudings. Die uitgebreide gebruikmaking van slawearbeid het waarskynlik bygedra tot die welvaart en vryetyd wat die ontwikkeling van die Grieks-Romeinse kultuur tot gevolg gehad het (Bartchy, 1992:66, 69).

Daar kan onderskei word tussen *gebore slawe, vrygeborenes wat later slawe geword het en vrygestelde slawe* (Bartchy, 1992:67; Stambaugh & Balch, 1986: 113; Meeks, 1986:32-34).

4.1.2 Wetlike status

Slawe het die laagste wetlike status gehad. 'n Slaaf is beskou as 'n ding (Aristoteles, 1950:14-16, 24) en nie as 'n mens nie. Volgens die Romeinse reg is 'n slaaf 'n besitting (Stambaugh & Balch, 1986:113; Verner, 1983:30), soos ook uit die Nuwe Testament blyk (vgl. Matt. 18:25). Slawe is die basiese vier elemente van vryheid ontsê. Hierdie basiese vier elemente is: (1) die reg om hulleself in regsgedinge te verteenwoordig; (2) beskerming teen onwettige optrede en uitbuiting; (3) om te werk waar hulle wou; (4) bewegingsvryheid (Bartchy, 1992:71; Ferguson, 1990:46).

Sommige slawe het egter meer vryheid as ander gehad en het sekere regte geniet – regte soos om kontrakte te sluit, om hul eie geld te besit, te administreer en te bestee (Stambaugh & Balch, 1986:113; Hopkins, 1978:131), om eie godsdienslike en kulturele tradisies te behou, om bymekaar te kom, en om eiendom en selfs slawe te besit (Bartchy, 1992:66, 70; Meeks, 1983:20; Koester, 1982:60).

4.1.3 Rangorde

Nie alle slawe was gelyk nie. Slawe wat aangenamer werk verrig het, het dikwels 'n hoër posisie beklee as diegene wat minderwaardige werk verrig het. Hierdie rangorde was ook in die huishouding van toepassing (Meeks, 1986:34). Slawe wat byvoorbeeld in diens van die keiser was, landsadministrasie behartig

het of vir die ryk burgery gewerk het, was baie beter af as byvoorbeeld die mynslawe wat hulle aan die onderpunt van die slaweleeër bevind het.¹¹

4.1.3 Slaweberoep

Op enkele uitsonderings na is slawe vir bykans alle beroepe aangewend (Ferguson, 1990:46; Bartchy, 1992:66; Shelton, 1988:170). Die ekonomiese posisie van slawe het dikwels verband gehou met hulle opvoeding, professionele opleiding en bekwaamheid (Koester, 1982:60). Begaaafde slawe het 'n groot voordeel bo vrymense gehad. Hulle het dikwels opleiding ontvang op die koste van hulle eienaars. Uit hierdie stelsel is gebore verskeie beroemde filosowe, skrywers, kunstenaars, onderwysers, dokters, geleerde en administrateurs (Bartchy, 1985:75-76; Stambaugh & Balch, 1986:71-72), agente, opsigters, bestuurders, rekenmeesters, sekretarisse, geregsbodes, ambagsmannen en seekapteins (Hopkins, 1978:123; Ferguson, 1990:46).

Ander slawe het roetinehuiswerk, harde fisiese werk in meulens, baddens, in die myne en in die landbou verrig. In sommige opsigte was slawearbeid meer effektiief as huurarbeid. Slawe was altyd tot beskikking van hulle eienaars. 'n Eienaar kon ook sy slawe uithuur aan kontrakteurs (Stambaugh & Balch, 1986:71-72 ; Hopkins, 1978:109).

4.1.5 Huiswerkers

In die ryk huishoudings het bakkers, kokke, spinners en wewers, seepkokers, boekhouers en administrateurs gewerk (Finley, 1973:73). Besoekers se stowwige voete is by aankoms gewas en daarna met olie gesalf (Stambaugh & Balch, 1986:107). Kinders is dikwels deur 'n huisslaaf (oppasser) vergesel. Hy moes toesien dat die kinders veilig by die skool en terug kom, en dat die kinders hulle huiswerk doen (Ferguson, 1990:84; Bartchy, 1992:72). Slawe moes sorg dat die watervoorraad voldoende bly (Stambaugh & Balch, 1986:109).

Huiswerk was soms, maar ook nie altyd nie, minder veeleisend as ander vorme van werk (Shelton, 1988:170). Die posisie van slawe het grotendeels afhang van die houding van en behandeling wat hulle van hulle eienaar/eienares ontvang het. Oor die algemeen was huisslave egter beter behandel as diegene wat op plase, in fabrieke en in die myne gewerk het (Shelton, 1988:171).

¹¹ Mynslawe se werksomstandighede was uiters swak. Hulle het lang ure gewerk en het normaalweg nie lank bly lewe nie (Ferguson, 1990:46; Shelton, 1988:175).

4.1.6 Gevolgtrekking

Baie huisbediendes het waarskynlik uit die slaweklas gekom, en het dikwels uit die ongeskoole onderlaag van die samelewing gekom. Hulle het dikwels minderwaardige roetinewerk en los werk in die huishouding verrig.

4.2 Uitlanders

4.2.1 Die uitlanderverskynsel

In die stede van die destydse Oos-Romeinse Ryk het die verskynsel van gevestigde uitlanders ($\mu\epsilon\tauοικοι$) voorgekom (Meeks, 1983:13; Stambaugh & Balch, 1986:41). Gevestigde uitlanders het dikwels 'n mate van eie volksidentiteit behou. Plaaslike "tempels" van hulle eie nasionale god(e) is opgerig of 'n vrywillige vereniging is gevorm wat ten minste ook godsdienstige ondertone gehad het. Wanneer so 'n groep verder gegroei het, het hulle vir staatserkenning begin beding. Die gevolg was dat die betrokke kultus uiteindelik op hierdie wyse erken is as een van die betrokke stad/staat se aanvaarde godsdienste (Van Rensburg, 1992:67).

In die destydse Romeinse Ryk het baie persone dikwels gereis om hulle elders te vestig. Een vorm van permanente migrasie was kolonisering. 'n Kolonie het bestaan uit 'n groep inwoners wat van een stad getrek het na 'n nuwe een toe. In die nuwe stad het hulle die kern van 'n nuwe burger-elitie gevorm. Hierdie uitlanders was betrokke by die landbou, handel en die politieke aktiwiteite van 'n onafhanklike stad. Ambagsmanne en handelaars het hulle binne hierdie groep bevind en hulle het dan volgens die wette en gebruikte van die gasheerstad gelewe (Stambaugh & Balch, 1986:41).

Stadsowerhede het dikwels so 'n uitlandergroep as 'n outonome entiteit, 'n $\piολι'τευμα$ (*politeuma*) erken. Griekse stede in die ooste is dikwels verdeel in verskeie $\piολι'τευματα$. So 'n $\piολι'τευμα$ was 'n selfregulerende gedeelte van die stad, gebaseer op gemeenskaplike nasionaliteit. Die Griekse $\piολι'τευμα$ het 'n godsdienstige sentrum en 'n raad van landdroste gehad. Burgers is in stamme verdeel en het ander kenmerke van 'n Griekse stad vertoon. Die Jode in Alexandrië het byvoorbeeld so 'n $\piολι'τευμα$ gevorm. Op dié manier is 'n groot getal uitlanders in 'n stad geïnkorporeer, sonder om volle burgerstatus aan hulle te gee (Ferguson, 1990:34). So 'n groep het 'n redelike mate van sosiale selfstandigheid geniet, het hulself georganiseer, gereeld bymekaargekom vir saketransaksies en hulle gemeenskaplike erfenis gekoester. Hulle was egter altyd onderworpe aan die algemene politieke orde van die staat (Stambaugh & Balch, 1986:41; Van Rensburg, 1992:67).

4.2.2 Twee tipes uitlanders en hulle sosiale status

Twee tipes uitlanders kan onderskei word, naamlik die πάροικοι (*paroikoi*) en ξένοι (*xenoi*). Eersgenoemde het 'n hoër status as laasgenoemde gehad (Elliott, 1990:37-38). Schaefer (1949:1695-1707, veral 1695) vermeld die voorkoms van die woord πάροικοι en toon aan dat πάροικοι in lyste van 'n stad se inwoners altyd ná die πολίται (burgers) geplaas is, maar vóór die ξένοι, die vrygemaakte en die slawe.

4.2.2.1 Die πάροικος-uitlander

Die Griekse woord πάροικος (*paroikos*) en sy Latynse ekwivalent *peregrinus* was die gebruiklike terme om die status en klas van uitlanders aan te dui (Elliott, 1990:36; Schmidt & Schmidt, 1977:842; Berger, 1953d:626). Schaefer (1949:1695-1699) toon verder aan dat πάροικοι en μέτοικοι feitlik een kategorie was. Die πάροικοι het later die μέτοικοι vervang – veral in Klein-Asië in die Hellenistiese tydperk (Magie, 1950:1503).¹²

In die Romeinse reg is die posisie en regte van die πάροικοι noukeurig uitgespel. Juridiese beperkings was op die πάροικοι van toepassing.¹³ Uitlanders kon die status van 'n πάροικος kry op grond van 'n lang genoeg verblyf in 'n bepaalde stad of die toekenning van sodanige status aan slawe, vrygemaakte slawe of persone uit ander laer klasse om hulle goeie gesindheid en lojaliteit te verkry en te verseker (Schaefer, 1949:1698; Magie, 1950:149, 225, 1036-1037).

Dit het voor- en nadele ingehou om as πάροικοι geklassifiseer te wees. Vir die fluktuerende gedeelte van die laagste klasse, die huislose en die uitlanderelement van selfs barbaarse afkoms, het die toekenning van πάροικος-status ingehou dat hulle darem in 'n ietwat beter polities-juridiese posisie was (Schaefer, 1949:1701) en ook groter sosiale beweeglikheid na die hoër klasse gehad het (Elliott, 1990:25). Tog was so 'n persoon steeds 'n kwasi-uitlander sonder volle burgerregte en voorregte, en blootgestel aan politieke en ekonomiese uitbuiting,

12 Elliott (1990:27) toon aan dat die Septuagint se gebruik van die woord πάροικοι en verwante begrippe klop met die gebruik daarvan in ander literatuur. Hierdie woord word gebruik vir sowel Israeliete wat elders woon, as vir uitlanders wat in Israel se grondgebied woon.

13 Πάροικοι het geen politieke regte gehad nie. Hulle kon nie aan die volksvergaderings deelneem nie; is uitgesluit van militêre diens; kon slegs 'n wettige huwelik aangaan as hulle die *ius conubii* (huweliksreg) ontvang het deurdat dit aan hulle persoonlik toegestaan is of indien hulle dit deur die ontvangs van burgerskap verkry het. Ook kon hul nie 'n testament opstel op dieselfde wyse as wat dit vir 'n Romeinse burger moontlik was of as getuie in dié verband optree nie. Verder kon hulle nie 'n erfgenaan van 'n Romeinse burger wees nie en kon hul 'n saketransaksie met 'n Romeinse burger aangaan slegs waar die *ius commercii* (handelsreg) ontvang is. Hulle het wel die beskerming van die Romeinse howe geniet, en hulle is wel sekere aktiwiteite toegelaat asof hulle Romeinse burgers was (Berger, 1953d:626).

voortgesette minagting en verdenking van die burgery, asook die kompetisie en jaloesie van diogene uit die laer klasse (Elliott, 1990:25, 26).

'n Gebrek aan voldoende data maak dit moeilik om te bepaal hoeveel πάροικοι daar in die Hellenistiese en vroeë keiserlike periode was (Elliott, 1990:26). Volgens Schaefer (1949:1701) moet die getal uitlanders nie onderskat word nie. Die verhouding in Rhodos in die 3 de eeu v.C. was byvoorbeeld 1000 πάροικοι vir elke 6000 burgers. Die aanduidings is egter dat die πάροικοι in die daaropvolgende periode baie toegeneem het.¹⁴

4.2.2.2 Die ξένος-uitlander

Dit is nie moontlik om waterdig tussen ξένοι, πάροικοι en παρεπίδημοι te onderskei nie (Bietenhard, 1979a:687, 690; 1979b:690; 1979c:690). Normaalweg word die woord ξένος met "vreemdeling, uitlander" vertaal. 'n Woord wat dikwels dieselfde sosiale kategorie aandui, is die woord παρεπίδημος. In onderskeiding van die πάροικοι, wat op gevestigde uitlanders gedui het, dui παρεπίδημοι op tydelike besoekers wat hul slegs vir 'n kort periode in die vreemde bevind (Selwyn, 1947:118; Schmidt & Schmidt, 1977:842; Bietenhard, 1979b:690).

Die ξένοι het nie net 'n laer status gehad as die πάροικοi nie, maar het in teenstelling met die πάροικοi geen wetlike beskerming geniet nie (Van Rensburg, 1992:69). Die ξένος was dus sonder regte. Hy is uitgesluit van die kultus. Waar 'n ξένος aan 'n beskermheer verbonde was, het hy wel huisvesting en die beskerming van die wet geniet (Bietenhard, 1979a:687; Stählin, 1977:6). Die ξένοι was selfs meer as πάροικοi blootgestel aan politieke en ekonomiese uitbuiting, minagting, suspisie en jaloesie (Stählin, 1977:2-3).

4.2.3 Uitlanderberoep

'n Uitlander kon 'n slaaf of 'n vrymens wees. Met die uitbreiding van die Romeinse Ryk is die inwoners van baie gebiede verslaaf en as slawe weggevoer (Hopkins, 1978:10). Ander het hulle laat verslaaf om uiteindelik later Romeinse burgerskap te verkry (Bartchy, 1992:67). Dan was daar ook vrywillige uitlanders wat uit eie beweging buite hulle land gaan woon het om hulle ambag of beroep te beoefen (Treggiari, 1969:125).

Uitlanders het saam met slawe en ambagsmanne in die stede die werkersklas in die Romeinse Ryk uitgemaak (Elliott, 1990:68). Retorici en filosowe is deur die Romeine vanuit Griekeland laat kom om die professionele onderrig van retoriek

¹⁴ Berger (1953d:626) wys daarop dat die meerderheid van die Romeinse bevolking uit uitlanders bestaan het. Namate die Romeinse ryk uitgebrei het en al hoe meer lande aan Rome onderworpe geraak het, het die getal uitlanders konstant toegeneem.

en filosofie in Rome waar te neem (Treggiari, 1969:118, 125). Dieselfde situasie het ten opsigte van dokters gegeld. Baie dokters wat slawe was, het in die privaatdiens van hul eienaars gestaan en was deel van die personeel van die huishouding (Treggiari, 1969:129-130). Uitlanders het ook gestaan in beroepe soos argitekte, skilders, beeldhouers en akteurs, alhoewel hierdie beroepe ook deur slawe en vrygeborenes beoefen was (Treggiari, 1969:135). Onder die uitlanders was ook huurarbeiders, landbouers, slawe en ambagsmanne wat op die platteland en in stede gevvestig was (Elliott, 1990:68).

4.2.4 Uitlanders as huisbediendes

Van die twee groepe uitlanders, naamlik πάροικοι en ξένοι, is dit waarskynlik dat laasgenoemdes vanweë hul laer status eerder as huisbediendes gebruik sou word. Dit kan wees dat veral hierdie uitlanders uit die laer sosiale klas hulle aan 'n beskermheer verbind het, in die huishouding gewerk het en huisvesting ontvang het.

Dit is moeilik om te bepaal of uitlanders as huisbediendes gewerk het en indien wel, watter persentasie uitlanders in dié kategorie geval het. Treggiari (1969: 143) wys daarop dat daar, ten spyte van hulle groot getalle, selde na huisbediendes verwys word. Hulle het byvoorbeeld gedien as kokke en vullisverwyderaars, en het ook ander huistake verrig.

4.2.5 Gevolgtrekking

Dit is moontlik dat daar in welgestelde huishoudings πάροικοι kon wees, maar dit is onwaarskynlik dat hulle die nederige en selfs minderwaardige werk van huisbediendes gedoen het. Dit is dus meer waarskynlik dat huisbediendes veral uit die laer kategorie ξένοι gekom het.

4.3 Vrygestelde slawe

4.3.1 Getal vrygestelde slawe

Vrygestelde slawe het 'n groot deel van die Romeinse bevolking uitgemaak. Die vrystelling van slawe was 'n alledaagse praktyk. Sowel eienaars as slawe was dit te wagte (Bartchy, 1992:71; Treggiari, 1969:12; Shelton, 1988:190; Hopkins, 1978:115).¹⁵

¹⁵ Die meeste stads- en huisslave kon daarop reken om voor hul dertigste verjaarsdag vrygestel te word (Bartchy, 1992:66, 70). Vroue het dikwels heelwat vroeër as mans vrystelling verkry, veral slavinne wat met hul eienaars in die huwelik getree het. Dié slavinne is tussen die ouderdom van vyftien en twintig jaar vrygestel (Bartchy, 1992:71; Meeks, 1983:23). In die stede was weinig bejaarde persone nog slawe. Die meeste het voor hulle oud was, vrystelling verkry (Bartchy, 1992:71). Aan die begin van die eerste eeu het eienaars hulle slave teen so 'n tempo vrygestel dat keiser Augustus die getal vrystellings met wetgewing beperk het. Die keiser het dit gedoen

4.3.2 Vrygeborenes en vrygesteldes

Dis nodig om tussen vrygeborenes (*ingenui*) en vrygesteldes (*liberti*) te onderskei. 'n Vrygeborene was van geboorte af vry, terwyl 'n vrygestelde aanvanklik 'n slaaf was, maar later in sy lewe 'n vrymens geword het. 'n Vrygestelde slaaf het heelwat probleme ervaar om die vrye Romeinse samelewing te betree want hy het steeds verpligtigs teenoor sy gewese eienaar gehad. In vergelyking met die vrygeborene was die vrygestelde steeds van 'n laer sosiale status (Duff, 1958:50). Vrygesteldes het 'n kategorie tussen slawe en vrygeborenes verteenwoordig (Meeks, 1983:21). Die stigma van sy gewese slaafstatus het aan hom bly kleef.

In strafregtelike procedures is daar teen vrygestelde slawe gediskrimineer. Vrygesteldes was dikwels slechter af as vrygeborenes. Een van die fundamentele regte van 'n Romeinse burger was beskerming teen marteling. Vrygesteldes is hierdie reg ontsê (Duff, 1958:63). Ander vorme van diskriminasie (bv. in die leer) het ook plaasgevind (Duff, 1958:66). 'n Vrygestelde se slawegeboorte en slawehuwelik is met minagtig bejeën asof hy nooit gebore of getroud was nie. By feesmale is tussen drie soorte gaste onderskei, naamlik gesiene burgers, gewone burgers (vrygeborenes) en vrygesteldes (Duff, 1958:68, 69).

4.3.3 Vrystelling

Alhoewel Dill (1904:116) van mening is dat dit nie so ingrypend was wanneer 'n slaaf 'n vryman geword het nie en dat die goeie en intelligente slawe by vrystelling weinig verandering in hul lewens ervaar het, wil dit tog voorkom asof die teendeel eerder waar is. Die verandering van 'n slaaf na 'n vryman was inderdaad in wetlike sin 'n ingrypende verandering. By vrystelling het 'n gewese slaaf wetlike status verkry en 'n menswaardige persoon geword. Hy het opgehou om die eiendom van 'n ander persoon te wees, kon homself in regsake verdedig, kon woon waar hy wou en 'n bestaan van sy keuse voer. 'n Vrygestelde persoon was egter steeds aan sy vorige eienaar verbonde, naamlik in die verhouding van beskermheer-beskermde (Bartchy, 1992:71-72; Duff, 1958:36). Die een party het 'n verpligtiging teenoor die ander party gehad (Ferguson, 1990:44, 47; Stambaugh & Balch, 1986:115; Duff, 1958:36).¹⁶

omdat slawe van Romeinse burgers by vrystelling volle burgerskap verkry het (Bartchy, 1992:70).

16 Die verhouding beskermheer-beskermde kan met 'n pa-seunverhouding vergelyk word. Die vrygestelde moes, soos 'n seun teenoor sy pa, die persoon van die beskermheer respekteer. Hierdie respek van 'n beskermde teenoor sy beskermheer is met die woorde *obsequium* en *officium* uitgedruk (Duff, 1958:37, 40).

Obsequium het grotendeels 'n negatiewe konnotasie gehad. Indien 'n vrygestelde persoon 'n regsgeding teen sy vorige eienaar aanhangig wou maak, is dit beskou as 'n aantasting van die

Meeks (1983:20) beskrywe hierdie verandering as die mees fundamentele verandering wat 'n persoon uit die laer klasse kon ondergaan. Dit beteken egter nie dat alle vrygestelde persone noodwendig beter af was as slawe nie. Sommige vrygesteldes was in die praktyk veel slechter af, omdat hulle hulle werksekeriteit, huisvesting en kos by vrystelling kon verbeur (Bartchy, 1992:70).

4.3.4 Vrygestelde slawe se beroepe

Vrygestelde slawe wat voortgegaan het om vir hulle gewese eienaars te werk, was nou betaalde werknemers wat vir hulle eie kos, klere en huisvesting moes sorg. Sommige vrygestelde slawe het vir nuwe werkgewers begin werk, maar het heel dikwels dieselfde tipe werk gedoen. Dikwels het hulle as slawe vaardighede aangeleer wat hulle in staat gestel het om makliker werk te kry. Party het teruggekeer na beroepe wat hulle beoefen het voordat hulle slawe geword het. 'n Geringe aantal het die handelswêreld betree, dikwels met die hulp van hulle beskermheer wat vir hulle geld geleent of 'n erflating nagelaat het (Shelton, 1988:191).

4.3.5 Vrygesteldes as huisbediendes

Dit is moontlik dat huisbediendeslawe na hulle vrystelling huisbediendes gebly het, maar nou binne die verhouding van beskermheer-beskermde.

beskermheer se regte (Duff, 1958:37). In uitsonderlike gevalle, waar die beskermheer hom skuldig gemaak het aan hoogverraad, kon 'n beskermde met die toestemming van die *praetor* 'n klag teen eersgenoemde lê (Duff, 1958:38, 39). Indien 'n beskermde hom skuldig sou maak aan owerspel met die beskermheer se vrou, kon die beskermheer hom summier om die lewe bring. Indien 'n beskermde egter sy beskermheer op heterdaad met owerspel met sy vrou sou betrapp, kon die beskermde nie sy beskermheer om die lewe bring nie (Duff, 1958:39).

Dit is moeilik om *officium* te definieer en aan te dui waar die beskermheer se regte eindig. Klein gunsies is van die beskermde vereis. Die beskermde het dikwels as oppasser, onderwyser en beskermster van die beskermheer se kinders opgetree. Moontlik het die beskermde as opsigter (*procurator*) van die huishouding van die beskermheer opgetree. Indien die beskermheer in finansiële nood kom, moes die beskermde hom ondersteun (Duff, 1958:40).

'n Beskermheer kon, om sy eie belangte te beskerm, bykomende dienste, wat sy beskermde na vrystelling moes lewer, kontraktuell vaslê. Hierdie dienste het as *operae* bekendgestaan. By vrystelling moes 'n slaaf onder eed verklaar dat hy 'n sekere aantal dae in die huishouding of fabriek van sy beskermheer sou werk. Twee soorte dienste kon gelewer word: *officiales* en *fabriles*. Eersgenoemde was hoofsaaklik huiswerk, terwyl laasgenoemde verband gehou het met geskoonde arbeid soos dié van dokters, vakmanne, argitekte of vervaardigers van allerlei produkte (Duff, 1958:44).

Die verpligting of beskerming wat die beskermheer aan sy beskermde verskuldig was, is met die woord *tutela* aangedui. Alle vrygestelde mans, jonger as twintig jaar en alle vrygestelde vroue ongeag hul ouerdom, was onder die *tutela* van hul beskermhere. Die beskermheer was veronderstel om eersgenoemdes se belangte te behartig, aan hulleregsadvies te verleen en leiding te verskaf ten opsigte van eiendom wat 'n beskermde mag besit (Duff, 1958:43).

Dit is opmerklik dat die Griekse woord οἰκέται in 1 Petrus 2:18 in die Latynse vertaling (1794:169) met *servi* weergegee is. Volgens Treggiani (1969:265) is die woord *servus* vroeër ook gebruik om vrygesteldes aan te dui. Soms is daar verkleinerend na 'n vrygestelde as *slaaf* verwys. *Servus* is ook gebruik wanneer 'n beskermheer na sy beskermde verwys het en uitdrukking wou gee aan die feit dat die vrygestelde steeds van hom afhanklik was. Hierdie verskynsel kan daarop dui dat onder die οἰκέται vrygestelde slawe kon wees.

4.3.6 Gevolgtrekking

- Alhoewel sommige slawe na hulle vrystelling nie meer as huisbediendes vir hulle vorige eienaars gewerk het nie, wil dit voorkom asof daar ander slawe was wat na hulle vrystelling dieselfde werk bly doen het en dus steeds as huisbediendes bly werk het, al was dit dan in 'n ander hoedanigheid.
- Slawe en vrygestelde slawe is dikwels met dieselfde woord, naamlik οἰκέται (Latyn: *servi*) aangedui.

4.4 Romeinse burgers

4.4.1 Burgerskap

Kinders van Romeinse burgers het deur geboorte burgerskap verkry.¹⁷ By vrystelling het slawe van Romeinse burgers burgerskap verkry. Ten tye van die Republiek is burgerskap deur die Romeinse bevolking en later deur die keiser toegeken. Vir uitmuntende diens aan die staat, soos militêre diens asook by ontslag uit die leer, kon burgerskap verkry word (Berger, 1953a:389; Ferguson, 1990:49; Stambaugh & Balch 1986:31). Romeinse burgerskap kon ook gekoop word (Hand. 22:28).

4.4.2 Twee tipes burgers

Alle Romeinse burgers was nie gelyk nie. Die onderskeid tussen burgers uit hoë klasse en burgers uit laer klasse het verband gehou met 'n persoon se welvaart. Ten tye van die monargie het die welgestelde families in die samelewing as die koning se adviseurs gedien en het hulle as die oudstes of *vaders* van die staat opgetree. Gevolglik het hulle bekendgestaan as "patrisiërs". Die patrisiërfamilies is onderskei van die *pleb*-families (Shelton, 1988:6).

Nie alleen het 'n klein minderheid tot die hoë klasse behoort en vir die senaat, die ridderklas en as *decuriones* (stadsraadslede) gekwalifiseer nie (Garnsey, 1970:263, 266), maar ten opsigte van vonnisse en strawwe is die burgers uit die

17 Indien 'n kind uit 'n wettige huwelik gebore is, het hy/sy Romeinse burgerskap verkry, selfs al was net die pa 'n burger (Berger, 1953a:389).

hoër klasse bo die burgers uit die laer klasse bevoordeel. Vrygeborenes was wel van 'n hoër status as vrygestelde slawe (vgl. 4.3.2).

4.4.3 Burgerregte

Bo en behalwe vryheid (*status libertatis*) was Romeinse burgerskap 'n wesenlike voorwaarde om sekere regte te kon geniet en uit te oefen. 'n Romeinse burger kon 'n magistraat word, in die volksvergadering stem, as veroordeelde appelleer, 'n Romeinse huwelik sluit. Ook kon 'n Romeinse burger toegang tot wetlike procedures verkry (Berger, 1953a: 389), en is hy vrygestel van sekere belastings en vorme van straf (Stambaugh & Balch, 1986:30; Ferguson, 1990:49; Garnsey, 1970:104). Wie 'n Romeinse burger was, kon eiendom besit en handel dryf, sonder probleme na enige plek gaan en is oral deur die Romeinse wet beskerm (Lyall, 1984:60, 61).

4.4.4 Beroepe onder die ryk burgery

Soos reeds aangetoon is, was welvaart en invloed beperk tot 'n klein minderheid landsburgers (vgl. punt 2). Die ryk burgers was dikwels grondbesitters en kon byvoorbeeld 26 eiendomme besit (MacMullen (1974:4). Tot die hoër burgerklas het onder andere senatore, ridders, stadsraadslede, ambagsmanne, winkeliënaars, offisiere in die weermag, gesante, ambassadeurs en goewerneurs behoort (Garnsey, 1970:263, 266; Stambaugh & Balch, 1986: 110-112).

4.4.5 Beroepe onder die arm burgery

Baie armes het nie eiendom besit nie, was dikwels dagloners en het hulle deur stukwerk by die hawe, by konstruksiewerk, of op plase probeer onderhou (vgl. Stambaugh & Balch, 1986:72).¹⁸ Op die arm burgers is neergesien en baie het tot die werkersklas behoort.

Shelton (1988:306) wys daarop dat die meeste literêre bronne wat dateer uit die tyd van die Romeinse beskawing deur mans uit die boonste sosiale klas geskryf is. Meer inligting oor mans as oor vroue is beskikbaar – so ook is daar meer beskikbare feite oor vroue uit die hoër klas as oor vroue uit die laer klas. Tog was daar baie werkende vroue en moeders wat slawe, vrygestelde slawe en vryvroue uit die laer klasse was. Oor hierdie vroue se daagliks bestaan en hoe hulle dikwels die botsende eise van werk, kinders en huwelik gehanteer het, is weinig bekend. Hulle het self nie geskryf nie en niemand anders het oor hulle geskryf nie.

¹⁸ In Matteus 20:1 is byvoorbeeld sprake van 'n wingerdeienaar wat arbeiders op verskillende tye gehuur het. In Lukas 15:17, 19 word na dagloners verwys.

Arm burgers was desperaat om te oorleef en het sy aan sy saam met slawe en vrygestelde slawe in die huishouding gewerk (Finley, 1973:72, 79). Hierdie arm burgers is beskou as mense wat slawework doen (Bartchy, 1992:69) en is vir hul dienstyd as slawe beskou (Hopkins, 1978:109). Tog was die werkers self terdeë bewus van die onderskeid wat daar tussen hulle bestaan het. 'n Vrymens uit 'n laer klas het homself hoër geag as die slaaf of vrygestelde slaaf wat dieselfde werk as hy gedoen het (vgl. punt 4.3.2 hierbo).

4.4.6 Gevolgtrekking

'n Groot kloof het tussen ryk en die arm burgers bestaan. Daar is neergesien op arm burgers wat in die huishouding gewerk het en die werk wat hulle gedoen het, is beskou as slawework. Dit is moontlik dat hierdie arm burgers as die *oikētai* gerekend is.

'n Vrygestelde slaaf wat Romeinse burgerskap verkry het en steeds aan sy gewese eienaar (beskermheer) verbonde was, kon as huisbediende bly werk.

5. Samevattende gevolgtrekking

Op die vraag of alle *oikētai* (huisbediendes) noodwendig δοῦλοι (slawe) was en of die genoemde twee woord uitruilbare sinonieme vir dieselfde kategorie mense was, word samevattend soos volg geantwoord:

- Baie *oikētai*, waarskynlik die meeste, het uit die onderste laag van die samelewings gekom en was δοῦλοι. (Vergelyk 4.1, veral 4.1.5 en 4.1.6.)
- Wat uitlanders betref, is onderskei tussen hoërklas-uitlanders ($\pi\alpha'\rho\omega\kappa\omega\iota$) en laerklas-uitlanders ($\xi\epsilon'\omega\iota$). Die moontlikheid bestaan dat sommige van die laerklas-uitlanders wel huisbediendes was. (Vergelyk 4.2, veral 4.2.4 en 4.2.5.)
- Aangesien baie vrygestelde slawe (as beskermdes) steeds aan hulle gewese eienaars (beskermhere) verbonde was, is dit nie onmoontlik dat voormalige huisbediendes steeds onder die huisbediendes getel het nie. Nie alleen slawe nie, maar ook vrygestelde slawe is met die woord *oikētai* (*servi*) aangedui. (Vergelyk 4.3, veral 4.3.3-4.3.6.)
- Arm burgers het wel in die huishouding gewerk en dit is moontlik dat hulle *oikētai* was. (Vergelyk 4.4, veral 4.4.5-4.4.6.)

Dit is dus duidelik dat *oikētai* (huisbediendes) en δοῦλοι (slawe) nie uitruilbare sinonieme vir dieselfde sosiale kategorie van mense in die eerste-eeuse Grieks-Romeinse samelewings was nie. Die woord *oikētai* kan meer as een sosiale kategorie aandui, naamlik slawe, vrygestelde slawe, en moontlik ook arm

uitlanders en arm burgers. Dit is dus verantwoord om die woord οἰκέται in 1 Petrus 2:18 eerder met *huisbediendes* as met *slawe* te vertaal.

Bibliografie

- ABBOTT-SMITH, G. 1921. Manual Greek lexicon of the New Testament. Clark : Edinburgh.
- ARISTOTELES. 1950. Πολιτικῶν. With an English translation by H. Rackham. London : Heinemann.
- BALCH, D.L. 1981. Let wives be submissive. The domestic code in 1 Peter. Chicago : Scholars Press.
- BARTCHY, S.S. 1985. (Reprint). First century slavery and 1 Corinthians 7:21. (SBL Dissertation Series 11.) Atlanta, Georgia : Scholars Press.
- BARTCHY, S.S. 1992. Slavery (New Testament). (*In* Freedman, D.N. ed. The Anchor Bible Dictionary. Vol. VI:65-73. New York : Doubleday.)
- BAUER, W., ARNDT, W.F. & GINGRICH, F.W. 1952. A Greek English lexicon of the New Testament and other early Christian literature. London : University of Chicago.
- BERGER, A. 1953a. *Civitas Romana*. (*In* Encyclopedic Dictionary of Roman Law. Vol. 64, part. 2:389.) Philadelphia : The American Philosophical Society.
- BERGER, A. 1953b. *Clientes*. (*In* Encyclopedic Dictionary of Roman Law. Vol. 64, part. 2:391.) Philadelphia : The American Philosophical Society.
- BERGER, A. 1953c. *Patronus*. (*In* Encyclopedic Dictionary of Roman Law. Vol. 64, part. 2:622-623.) Philadelphia : The American Philosophical Society.
- BERGER, A. 1953d. *Peregrinus*. (*In* Encyclopedic Dictionary of Roman Law. Vol. 64, part. 2:626-627.) Philadelphia : The American Philosophical Society.
- BERGER, A. 1953e. *Servus*. (*In* Encyclopedic Dictionary of Roman Law. Vol. 64, part. 2:704.) Philadelphia : The American Philosophical Society.
- BIETENHARD, H. 1976. Δεσπότης. (*In* Brown, C. ed. The New International Dictionary of New Testament Theology. Vol. 2:508-510. Exeter : Paternoster Press.)
- BIETENHARD, H. 1979a. Ξένος. (*In* Brown, C. ed. The New International Dictionary of New Testament Theology. Vol. 1:686-690. Exeter : Paternoster Press.)
- BIETENHARD, H. 1979b. Παρεπίδημος. (*In* Brown, C. ed. The New International Dictionary of New Testament Theology. Vol. 1:690. Exeter : Paternoster Press.)
- BIETENHARD, H. 1979c. Πάροικος. (*In* Brown, C. ed. The New International Dictionary of New Testament Theology. Vol. 1:690-691. Exeter : Paternoster Press.)
- BOTHA, J. 1991. Reading Romans 13. Aspects of the ethics of interpretation in a controversial text. US : Stellenbosch. (D.Th. Dissertation.)
- CALVYN, J. 1979. Uitlegging op de Algemene Zendbrieven. Derde druk. Goudriaan : De Groot.
- DIE BIBEL ODER DIE GANZE HEILIGE SCHRIFT DES ALTEN UND NEUEN TESTAMENTS IN DR. LUTHERS UEBERSETZUNG. 1899. Konstanz : Christlicher Buch und Kunstverlag.

- DIE BYBEL. 1957. Afrikaanse Vertaling (1933/1953). Kaapstad : Die Bybelgenootskap van Suid-Afrika.
- DIE BYBEL. 1984. Nuwe Vertaling (1983). Kaapstad : Bybelgenootskap van Suid-Afrika.
- DILL, S. 1904. Roman Society from Nero to Marcus Aurelius. London : Macmillan.
- DIONYSIOS VAN HALIKARNASSUS. 1948. Ρωμαϊκης ἀρχαιολογίας. With an English translation by E. Cary. London : Heinemann.
- DUFF, A.M. 1958. Freedmen in the Early Roman Empire. 2nd Ed. New York : Barnes & Noble.
- ELLIOTT, J.H. 1990. A home for the homeless. A sosial-scientific criticism of 1 Peter, its situation and strategy. Philadelphia : Fortress Press.
- FERGUSON, E. 1990. Backgrounds of early Christianity. Grand Rapids : Eerdmans.
- FINLEY, M.J. 1973. The ancient economy. Berkeley : University of California Press.
- GARNSEY, P. 1970. Social status and legal privilege in the Roman Empire. Oxford : Clarendon Press.
- GARRETT, S.R. 1992. Sociology of early Christianity. (*In* Freedman, D.N. The Anchor Bible Dictionary. Vol. VI:89-99. New York : Doubleday.)
- GOOD NEWS BIBLE. 1980. Cape Town : Bible Society of South Africa.
- HET NIEUWE TESTAMENT IN ZES NEDERLANDSE VERTALINGEN. (Statenvertaling [1637]; Lutherse Vertaling [1648]; Leidse Vertaling [1912]; Vertaling Prof. A.M. Brouwer [1925]; Vertaling Petrus Canisius [1948]; De Nieuwe Vertaling [1948]). 1950. Amsterdam : Brandt en Zoon.
- HOPKINS, K. 1978. Conquerors and slaves. Sociological studies in Roman history. Volume 1. Cambridge : Cambridge University Press.
- JORDAAN, G.J.C. 1991. Skrifbeskouing: deurslaggewende faktor by Skrifverklaring. Potchefstroom : Departement Sentrale Publikasies. PU vir CHO.
- KOESTER, H. 1982. Introduction to the New Testament. Vol. 1. History, culture and religion of the Hellenistic age. Philadelphia : Fortress Press.
- LIDDELL, H.G. & SCOTT, R. 1968. A Greek-English lexicon. Oxford : Clarendon Press.
- LOUW, J.P. & NIDA, E.A. eds. 1989. Greek-English lexicon of the New Testament based on semantic domains. (Vol. 1 & 2.) New York : United Bible Societies.
- LYALL, F. 1984. Slaves, citizens, sons. Legal metaphors in the Epistles. Grand Rapids : Academic Books, Zondervan Publishing House.
- MacMULLEN, R. 1974. Roman social relations 50 B.C. to 284 A.D. New Haven : Yale University Press.
- MAGIE, D. 1950. Roman rule in Asia Minor to the end of the third century after Christ. Volume 1: Text. Volume 2: Notes. Princeton, NJ : Princeton University Press.
- MALHERBE, A.J. 1983. (2nd. enlarged ed.) Social aspects of early Christianity. Philadelphia : Fortress Press.
- MARSHALL, I.H. 1991. 1 Peter. The IVP New Testament Commentary Series. Downers Grove, Illinois : InterVarsity Press.

- MARTIN, T.W. 1992. Metaphor and composition in 1 Peter. (SBL Dissertation Series 131.) Atlanta, Georgia : Scholars Press.
- MEEKS, W.A. 1983. The moral world of the first Christians. Philadelphia : Westminster.
- MEEKS, W.A. 1986. The first urban Christians: The social world of the apostle Paul. New Haven : Yale University Press.
- MICHEL, O. 1978. Πατής Θεοῦ. (*In* Brown, C. The New International Dictionary of New Testament theology. Vol. 3:607-613. Exeter : Paternoster Press.)
- NIEUWE VERTALING. 1951. Amsterdam : Het Nederlandsch Bijbelgenootschap.
- RENGSTORF, K.G. 1978. Δεσπότης. (*In* Kittel, G. *ed.* Theological Dictionary of the New Testament. Vol. II:44-49.) Grand Rapids, Michigan : Eerdmans.
- SCHMIDT, K.L. & SCHMIDT, M.A. 1977. Πάροικος. (*In* Friedrich, G. *ed.* Theological Dictionary of the New Testament. Vol. V:841-850. Grand Rapids, Michigan : Eerdmans.)
- SCHAFFER, H. 1949. *Paroikoi*. (*In* Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. (Neue Bearbeitung.) Sechsunddreissigster Halbband, letztes Drittel. Band XVIII, 4:1695-1707.)
- SELWYN, E.G. 1947. The first epistle of Peter. London : Macmillan.
- SHELTON, J. 1988. As the Romans did. A sourcebook in Roman social history. New York : Oxford University Press.
- SOUTH AFRICA. 1994. Reconstruction and development program (RDP). White Paper: Discussion document. Cape : CTP Book Printer.
- STÄHLIN, G. 1977. Ξένος. (*In* Friedrich, G. *ed.* Theological Dictionary of the New Testament. Vol. 5:1-36. Grand Rapids, Michigan : Eerdmans.)
- STAMBAUGH, J.E. & BALCH, D.L. 1986. The New Testament in its social environment. Philadelphia : Westminster.
- STIBBS, A.M & WALLS, A.F. 1973. 1 Peter. Tyndale New Testament Commentaries. London : InterVarsity Press.
- THE CHRISTIAN COUNCILOR'S NEW TESTAMENT IN EVERYDAY ENGLISH. 1977. Translation by Jay E. Adams. Pennsylvania : Presbyterian and Reformed Publishing Company.
- THE HOLY BIBLE. 1962. Revised Standard Version. New York : Oxford University Press.
- THE HOLY BIBLE. 1984. New International Version. London : Hodder & Stoughton.
- TREGGIARI, S. 1969. Roman freedman during the Late Republic. Oxford : Clarendon Press.
- TRENCH, R.C. 1976. Synonyms of The New Testament. Grand Rapids : Eerdmans Publishing Company.
- VAN HOUWELINGEN, P.H.R. 1991. 1 Petrus. Rondzendbrief uit Babilon. Commentaar op het Nieuwe Testament. Derde Serie. (Geredigeerd door prof. J. van Bruggen.) Afdeling Katolieke Brieven en Openbaring. Kampen : Kok.

- VAN RENSBURG, FIKA, J. 1992. Uitlanders en tydelike inwoners. 'n Sosio-historiese studie van "vreemdelingskap" in 1 Petrus. (Interne publikasie.) Potchefstroom : PU vir CHO.
- VERNER, D.C. 1983. The household of God. The social world of the Pastoral Epistles. (SBL Dissertation Series 71.) Chico, California : Scholars Press.

